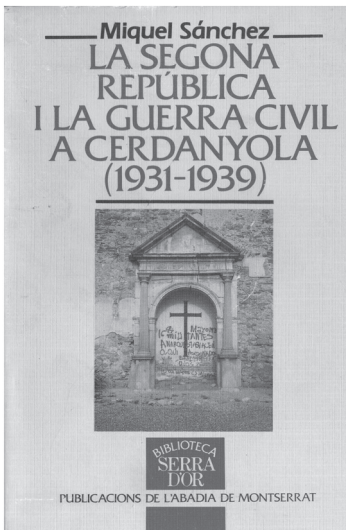

10.

La vida quotidiana durant la Guerra Civil i la postguerra a Cerdanyola (1936-1945)

Miquel Sánchez i González

Grup d'Estudis Les Feixes de Cerdanyola

1. La Guerra Civil (1936-1939)

Aquest treball tracta la vida quotidiana d'alguns pobles del rodal barceloní, com Cerdanyola i Ripollet, amb aportacions d'altres poblacions veïnes. Ho en-foco des de dos aspectes significatius: l'ordre públic i els proveïments.

Utilitzo el relat de supervivents, com els d'en "Carreta"¹; el diari de guerra del cerdanyolenc Ramon Poch²; el testimoni del rabassaire Ramon Mas³; els poemes de Palau i Codonyers⁴, amb les seves vivències de guerra; i els treballs d'historiadors com Ramon Martos i Toni Oller⁵; o el meu mateix.⁶ La documentació consultada és de l'Arxiu Municipal de Cerdanyola i algun altre.⁷ Un treball de Negreira (2006) aporta nova informació a aquests aspectes de la Guerra Civil.⁸

1.1 L'ordre públic

1.1.1. Fase Revolucionària (juliol 36-maig 37)

Ran la derrota de l'aixecament militar a Barcelona i fins els Fets de Maig, el Comitè Revolucionari de la *CNT-FAI* es va convertir en la principal autoritat *de facto* d'aquests pobles vallesans, al marge de l'Ajuntament respectiu.

A Cerdanyola la FAI va ocupar el Cementiri Municipal i l'Església de Sant Martí i va convertir aquesta en magatzem de queviures.⁹

L'Església fou cremada i també l'*Arxiu Parroquial*.¹⁰ Espectacular, el relat de "Carreta":

"Una tarde se agrupó en la era de Can Altimira mucha gente. Llegaron hasta ella desde diferentes barriadas: Torre de la Pun-

cia, la Siberia, zona centro, y una vez todos juntos, emprendieron la marcha carretera adelante en dirección al Ayuntamiento. Como citados por algún hada misteriosa, bajaron otros grupos, igualmente numerosos, de la parte alta de Cerdanyola, a la vez que fluían también de Can Xarau y de Montflorit. No llevaban banderas para ondear al viento, pero alzaban sus manos en señal de triunfo, de victoria. Se juntaron todos en la puerta misma de la Iglesia. Se hablaba un lenguaje ininteligible, apenas si las palabras salían de la lengua. Cientos de bocas respiraban el caldo de un oxígeno beligerante. El día empezaba a declinar, el calor era intenso, producía sudores, entumecía el ambiente, mientras el cielo ampuloso se incitaba a sí mismo. De Ripollet, de Montcada, de Sabadell y aún de Terrassa subían hasta el cielo penachos de humo que eran visibles a larga distancia. El horizonte aparecía rojo, llovían calurosos fragmentos de ceniza. Luego el resplandor de la hoguera iluminó la larga noche, como si fuese de día. La pira fue prendida en la puerta misma del templo. Sobre ella fue cayendo todo el maderamen sagrado. Robustas musculaturas iban acercando material al fuego. Ardieron las imágenes de madera y los demás atributos sagrados. Las estructuras de escayola fueron golpeadas y rotas a golpe de martillo y, por último, la iglesia allanada por la plebe enardecida. Las llamas grises de las resinas quemadas, las gredas bombolleantes de las pinturas, dejaban un olor acre en el aire. Las llamaradas subían rectas hacia el cielo, mientras la muchedumbre en círculo contemplaba el insólito espectáculo. Alegres unos, indiferentes otros, los más con la gravedad y la preocupación dibujada en el rostro. Parecía como si de súbito se hubiese desgajado la edad media de su árbol oscuro, con sus autos de fe y su hoguera inquisitorial”.

Hi ha una anècdota explicada per l'enterramorts Tomàs Truyols. Del cacic barceloní Manuel Planes i Casals, fill adoptiu de la vila i mecenas de l'Església, enterrat al temple local, els revoltats van estar a punt de llençar llurs despulles a la foguera, però un dels caps anarquistes els va deturar, a temps, amenaçant-los de disparar un tret a qui ho fes, perquè, va dir, una cosa era matar-los en vida i altra quan ja estaven morts.

Als *Quatre Cantons*, principal cruïlla d'entrada i sortida de Cerdanyola i Ripollet, es va bastir una gran barricada, amb metralladora i fuselleria, i banderes roges i negres. Un cartell posava "CNT, FAI, UGT, CONTROL".¹¹ Una altra barricada es va situar a la carretera d'Horta, prop de can Coll.

Tot seguit, el 21 de juliol es van crear el "Comitè de Milícies Antifeixistes" i les "Patrulles de Control". A Ripollet, la CNT-FAI va implantar les patrulles de control, amb escorcolls de domicilis i pors; els veïns, quan algú era cridat a la seu del Comitè Revolucionari, no sabien si sortirien amb vida o no.¹²

Els *cementiris* de Montcada i Cerdanyola van ser triats pels revolucionaris per a les execucions i enterraments. Es van produir 1198 execucions a Montcada i 168 a Cerdanyola. La persecució ideològica va ser clandestina, per la nit. Les execucions solien ser el mateix dia de la detenció i, en alguns casos, al mateix domicili. Es va produir la caça

de capellans i gent d'església. Entre juliol i desembre del 36 van ser assassinats uns 700 sacerdots i clergues a la diòcesi de Barcelona. Van morir els dos de Ripollet i el de Rubí i es va salvar el de Cerdanyola, mercè a l'ajut de l'alcalde de l'ERC.¹³ Solé i Villarroya mantenen que les 1500 persones “executades a Montcada, Cerdanyola i les Corts entre setembre de 1936 i abril de 1937” és evident que “no es poden atribuir de cap manera als incontrolats”, ja que “foren detingudes per les patrulles o per les policies paral·leles, traslladades al centre de detenció” i “d’allà no van ser lliurades a la jurisdicció dels tribunals populars, sinó conduïdes al lloc d’execució”.¹⁴ Rafael Tasis, director general de presons, va escriure que “hi havia un vehicle –un famós autocar negre- que cada vespre s’enduïa la carretada de condemnats cap a Montcada o un altre indret”.¹⁵

El 3 de setembre es va acordar “l’agregació d’aquest Municipi -el de Cerdanyola- amb el de Ripollet, ja que les construccions urbanes actualment formen un sol municipi per la seva continuïtat”. El 19 d’octubre es va establir “un impost extraordinari de guerra per fer front a les necessitats d’aquells moments, a raó d’1,75 ptes. per ml de façana de les cases”. Van ser expropiades les finques “dels feixistes i dels que no paguessin l’impost de guerra” (23-11-36), va ser confiscada “tota la riquesa forestal del terme” (27-1-37) i en van col·lectivitzar les indústries.¹⁶

El 9 d’octubre es va constituir el *primer Ajuntament de Guerra*, amb totes les forces que havien avortat el cop mi-

litar a Catalunya. El de Cerdanyola va ser constituït per ERC(3), CNT(3), UGT(2), UR(1), POUM(1) i AC(0). Van ser cessats els quatre regidors de la minoria (Lliga), partit aliè al Front Popular.¹⁷

La CNT, al marge de l'Ajuntament, es va confiscar el barri de Bellaterra, com a feu propi i tancat a altres forces (febrer del 37).¹⁸ Entre Bellaterra i el nucli urbà, la CNT es va confiscar de més de 80 torres d'estiu, les quals corresponien als propietaris "que no se presentan".¹⁹ Van fer el mateix amb el Parc de Cordelles i l'Església del cementiri.²⁰

1.1.2. El declivi anarquista (maig 37-novembre 38)

Va dels Fets de Maig a la batalla de l'Ebre. El 19 de novembre del 36 va morir el dirigent anarquista *Durruti* al front de Madrid. La seva mort va ser molt sentida i, psicològicament, va ser un mal senyal pels revolucionaris confederals.

La CNT de Cerdanyola-Ripollet va tenir un creixement espectacular: l'any 1931 comptava amb 800 afiliats, el 1936 amb 970 i a començament de 1937 tenia 1300.²¹

Ran dels *Fets de Maig*, 12 llibertaris de Sant Andreu van ser executats a Cerdanyola.²² De resultes de les pugnes entre les forces enfrontades, l'alcalde Soler (ERC) i algun més, com el regidor d'Agricultura, Marcel·lí Vila, van haver de fugir de Cerdanyola aquells dies. Dos consellers de la CNT van deixar l'Ajuntament, poc després del maig, i se'n van anar al front.²³

El 25 de juny de 1937 es va constituir el *Segon Ajuntament de Guerra*, amb la mateixa correlació de forces del primer. L'alcalde i els regidors d'ERC fugits van retornar i es van incorporar a llurs càrrecs. El POUM, víctima important dels Fets de Maig, amb la desaparició del seu líder, Andreu Nin, no es va presentar a la constitució de l'Ajuntament. La CNT va ser castigada amb la pèrdua de la 2a Alcaldia.²⁴

El 27 de setembre de 1937 es va dissoldre el "Comitè de Milícies Antifeixistes" i, el 10 d'octubre de 1937 es va constituir el *Tercer Ajuntament*, amb un càstig a la CNT, postergada a la 4a Alcaldia, malgrat les queixes i protestes.²⁵

Els bombardeigs de Barcelona i la rodalia van constituir un senyal inequívoc de noves temences vers el desenllaç de la guerra.²⁶ El primer bombardeig de Barcelona fou el 13 de febrer de 1937 però, a partir del 16 d'agost de 1937, aquests s'intensifiquen i l'efecte desmoralitzador és palès en la gent. El 30 de juliol l'Ajuntament va acordar construir refugis contra els atacs aeris.²⁷ A partir d'octubre van començar els bombardeigs dels pobles de la rodalia barcelonina. El 25 d'octubre va caure abatut un avió italià a Montcada i va ser la notícia alegre de molta gent que es va apropar al bosc a veure'l.²⁸ Aquells bombardeigs devastadors de l'aviació italiana, van ser qualificats per Palau i Codonyers de "primer assaig d'atac d'aviació per a dominar una gran ciutat pel terror".²⁹

1.1.3. La derrota (novembre 38-gener 39)

Entre el 14 de novembre de 1938 i el 4 de gener de 1939 tot són dimissions de consellers: del PSUC, la CNT, la UR i l'ERC. Hi ha por i la gent gairebé ni surt al carrer.³⁰

El novembre del 38 fou l'inici del final de la República. De resultes de la derrota a l'Ebre va començar la desfeta.³¹ Uns pensaven a fugir a França i d'altres en quedar-se.

1.2. *Els proveïments*

1.2.1. Economia de guerra (juliol 36-novembre 37)

El 31 de juliol de 1936, sota l'embranzida del triomf inicial, en deturar l'aixecament militar a Catalunya, es va constituir la “*Col·lectivitat de Camperols de Cerdanyola-Ripollet*”, amb finques de Cerdanyola, com les del Castell (vinyar i conreu), Fatjó dels Xiprers (naps i remolatxes), Coll (ús forestal) i la Clota (farratges); de Barberà, can Pallarès; i de Montcada i Reixac, la Ferreria o cal Bombita, famós mator de braus, passat als franquistes.³² L'ocupació de la finca del Castell es va fer perquè el marquès era “un sujeto que cuando la sanjuanada estaba complicado en los manejos reaccionarios”.³³ Quatre mesos més tard, l'Ajuntament va legalitzar les ocupacions.³⁴

La fàbrica d'Uralita, dels pro-republicans germans Roviralta, comptava amb 600 obrers i va ser col·lectivitzada sota la denominació d'"Uralita Empresa Obrera Col·lectivitzada".³⁵ La farinera de Cerdanyola va ser controlada per la CNT-FAI i els quatre molins cartoners de Ripollet per la UGT.³⁶

Un any més tard, el 30 de juliol de 1937, mancava terra agrícola i l'Ajuntament, amb l'oposició de la CNT, va ordenar que es tallessin arbres (els corcats) a can Planes, per poder conrear i sembrar llegums "que tanta falta fa".³⁷

1.2.2. Manca d'aliments i fam (març 37-gener 39)

Les primeres notícies sobre racionament de queviures són de març del 37. L'Ajuntament es va ocupar del racionament de queviures i del control de les targetes de racionament, a través d'una comissió de membres de CNT i UGT.³⁸

La Generalitat va racionar "l'arròs, les mongetes, els cigrons, les patates, l'oli, els ous, el sucre i el cafè" (El cas de Rubí: Carmen Pi i Jaume Noró³⁹).

Des del desembre del 37 van ser contínues les queixes per manca d'aliments, mal control de la distribució i per l'especulació i corrupció d'alguns responsables. Del 9 de desembre la queixa principal era la manca de pa. El 4t Alcalde, de la CNT, es queixava que als pobles veïns no mancava el pa i a Cerdanyola sí.⁴⁰

L'any 1938 va ser el pitjor dels anys de guerra per tres raons: 1) “la manca de queviures”; 2) “les desfetes als fronts de guerra”; i 3) per “les alarmes diàries de bombardeigs”.⁴¹ De gener a març del 38 prosseguien les queixes:⁴² abusos dels botiguers en els preus; mala qualitat dels aliments (la llet); i manca de pa.⁴³

L'abril la fam era intensa i es va produir l'assalt de les hortes per part dels veïns, saquejant verdures i llegums. Això va obligar a crear una força de vigilància de 12 guàrdies, a raó de 6 de la UR i 6 de la Col·lectivitat.⁴⁴

El juliol continuava el descontentament de la població per la manca d'aliments. Es va aprovar que es donés, com l'any anterior, 1 kg de pa diari a cada segador, durant els dies de la sega, en lloc dels 700 grams setmanals que hi havia racionats.⁴⁵ Els veïns i alguns consellers vivien preocupats per una guerra tan llarga, que s'anava apropant. Enmig de la fam, la República podia sucumbir en mans dels militars revoltats.⁴⁶

L'u d'agost es va fer un pregó demanant als pagesos que lliuessin, per la Intendència Militar, 5 kg de patates per cada kg rebut per la sembra.⁴⁷ La queixa venia perquè molts pagesos que havien rebut 700 kg en retornaren només que 500 kg i d'altres que en reberen 500 i 600 kg no en retornaren cap. L'Ajuntament va ordenar fer escorcolls en diverses cases pageses que no havien donat patates. El pa seguia racionat en 700 grams per habitant i setmana.⁴⁸

El 30 de setembre de 1938 mancava llenya per cuinar i el preu taxat era força car: 200 ptes. la tona i encara es volia pujar a 300 perquè les serradores la compraven a 160 ptes. en el bosc.⁴⁹ La llenya era el principal i, pràcticament, l'únic combustible. Necessària per cuinar i per escalfar-se. “*El carbó era escàs i car*”.⁵⁰

I quan més fam hi havia, als líders de la revolució no se'ls va ocórrer altra cosa que canviar els noms dels carrers per números, com a Amèrica⁵¹, fer plans d'urbanisme i decidir l'ampliació del cementiri.

La tardor del 38 va ser de queixes constants per manca de queviures. De Ripollet, Martos i Oller⁵² diuen que *el pa* va ser racionat a 200 grams per habitant els dimarts i els dijous i 300 grams els dissabtes, amb un preu que va pujar, des de 0,90-1,00 ptes./kg del 1937, a 1,05-1,20 ptes./kg el 1938. Per millorar el control de les fleques i evitar les pèrdues de farina, va tenir lloc una reunió amb els forners de Ripollet per saber quants kg de pa sortien de 100 kg de farina i evitar així l'estraperlo de farina. El resultat va ser de 120-125 kg de pa.

El pa era de pèssima qualitat. Moreno, grogós, de blat de moro. I sovint, en quantitats inferiors a les racionades. I que, moltes vegades, els queviures s'aconseguien per via d'intercanvi o al mercat negre, qui tingués calés.

Un altre testimoni proper, el d'Agustí Palau i Codonyers⁵³ recordava semblants fets: “La rereguarda estava tipa de guerra...Mancava de tot: aliments, carburants, electricitat, aigua a segons quines hores, medicines, algunes robes d'abric. Sense tabac...”. La rereguarda estava desfeta i “tornen les hores tristes” .⁵⁴

2. La postguerra (1939-1945)

2.1. El franquisme a Cerdanyola (1939)

Un fet tan innocu com el nom del poble va ser motiu de “nacionalització”. El “Cerdanyola del Vallès” republicà es va transformar, amb l'entrada de l'exèrcit de Franco, en “Sardañola”, la qual cosa va ser prou mal vista perquè les dretes locals aconseguissin canviar-la per “Sardanyola”.⁵⁵

La senyera no va tornar a voleiar al balcó municipal fins al març de 1975. L'escut municipal fou modificat l'any 1967 escurçant les quatre barres.⁵⁶

Amb l'alcalde Pagès (1939) es van eliminar els noms republicans dels carrers, reemplaçats pels anteriors a la República. La simbologia republicana com “plaça de la República”, “avinguda 14 d'Abri”, “carrer Francesc Layret”, “plaça Francesc Macià”, “carrer Josep A. Clavé”, “avinguda Pi i Margall”, “carrer Pere Poch”, “carrer García Hernán-

dez” i “carrer Fermí Galán” va desaparèixer. Una nova simbologia, lligada al franquisme, va incorporar noms de sants i dels caps de l'aixecament militar: “Generalísimo”, “Marquesos”, “Sant Ramon”, “Sant Josep”, “Sant Martí”, “Santa Maria”, etc.⁵⁷

L'ensenyament va ser totalment en castellà. El català va desaparèixer de les actes municipals. S'havia de resar el rosari al col·legi i els escolars havien d'assistir als oficis religiosos.⁵⁸ Els juraments municipals començaven amb el “respecte, adhesió i lleialtat al Cap de l'Estat”, al “Caudillo y Generalísimo Franco”.⁵⁹

El 1946 les autoritats franquistes a Catalunya, enutjades per l'aïllament internacional, van promoure “un homenaje especial de Cataluña a S.E. el Jefe del Estado” a través de la recollida de signatures d'adhesió dels majors de 14 anys. L'alcalde Dubà va decidir “cumplir dicha orden”, però considerava que ni “la forma ni el proyecto no son muy adecuados ni eficaces”.⁶⁰

2.2. El racionament de queviures (1943-45)

Cerdanyola va ser ocupada el 26 de gener de 1939 per una columna del Requetè de Navarra amb components de la força de xoc marroquina. Un d'ells va dir a unes dones que fugien corrent: “No tengan miedo, señoras, que somos los soldados de Franco y traemos pan blanco”.⁶¹

El “pa blanc” trigaria anys a arribar, ja que els racionaments van continuar tota la dècada dels quaranta i tampoc no es complien i s’havia de recórrer al mercat negre.⁶²

La fam i la desnutrició s’havien fet presents vers les acaballes de 1937 –verificables al Registre Civil de Defuncions del Jutjat de Cerdanyola, on bona quantitat de les defuncions que hi ha tenien com a causa la inanició, la desnutrició o el mateix fred, ja que mancava fins i tot la llenya.⁶³

Acabada la guerra, de cara al racionament de queviures, Cerdanyola va ser classificada com a “població semi industrial”. Des de 1943 l’Ajuntament de Dubà va intentar la millora de la classificació. Va demanar ser “cinturó de Barcelona” i així augmentaria la quota per càpita de les quantitats racionades, qualificació que fou concedida l’any 1946.⁶⁴

Després de sis anys d’acabada la guerra, el racionament prosseguia. La persistència de la fam va ocasionar desnutrició i malalties derivades de la manca d’aliments bàsics, com la tuberculosi.⁶⁵

L’alimentació bàsica era a base de pa negre i farinetes (de farina de blat de moro). Aliments elementals com l’oli, el pa blanc, el blat de moro, les patates i el sucre, havien de comprar-se en el mercat negre, a preus elevadíssims per la pobra economia obrera.⁶⁶

L'emigració per la fam va causar problemes als municipis. A Cerdanyola, l'alcaldia Puértolas pensava que la misèria autàrquica de la "Nueva España" s'havia de patir en el lloc d'origen, ja que el dret de canviar de domicili, sense acreditar un lloc de treball, estava prohibit i tots els nous vinguts a Cerdanyola sense feina no podien rebre targetes de racionament i serien retornats al punt de procedència. Aquells trens de tornada, carregats de murcians i almeriencs, es posaven en marxa quan aquells arribaven a l'estació de França. Per això, molts immigrants descendien del tren en arribar a Castelldefels.

2.3. Vida política local: els ajuntaments (1939-1945)

2.3.1. Alcaldia de Joan Pagès i Riera (1939)

El 26 de gener de 1939, "año triunfal", les forces militars d'ocupació van entrar a Cerdanyola. El 16 de març es va estendre a l'Ajuntament la primera acta oficial del franquisme.⁶⁷

"¡Viva Franco! ¡Arriba España! El Coronel Comandante Militar del Distrito de Sabadell, D. José Arce Clevada, reunió bajo su presidencia en el Ayuntamiento de Sardanyola, a todas las personas de orden de la localidad y después de interrogarlas una por una y por separado convenientemente fueron seleccionadas las personas con las cuales continuó dicha reunión".

L'acta es tornava a redactar en castellà, el poble es tornava a dir Sardanyola, es destaca l'objectiu basat en les “personas de orden” i incorpora conceptes policíacs (“interroga una per una i per separat”).

Es va constituir el primer ajuntament del franquisme. Joan Pagès i Riera va ser nomenat alcalde i ell i la resta de membres van jurar “cumplir bien y fielmente su cometido, poniendo al servicio de la Nueva España todo su saber y entender”. Breu mandat de nou mesos.

Pagès va ser l'alcalde titular de les dictadures. Va ser alcalde tres vegades sota tres dictadures diferents: Primo de Rivera, Bienni Negre i Franco.

2.3.2. Alcaldia de Ramon Puértolas i Bartolí (1939-1940)

Alcalde efímer (9 mesos) que va passar per Cerdanyola i que cap persona no recorda. Un dels seus regidors, Joan Albiñana, va reclamar una caserna de la Guàrdia Civil i deia que, per no disposar-la, “el gener de 1932 fou proclamat el comunisme llibertari a Ripollet, havent-hi d'intervenir la força pública de Barcelona i de Sabadell”. També es van depurar els funcionaris “desafectos al Glorioso Movimiento Nacional”.

2.3.3. Alcaldia de Joaquim Altimira i Roca (1940-1943)

El tercer ajuntament de Cerdanyola va ser nomenat per telegrama del governador civil (8-10-1940). El nou alcalde, Joaquim Altimira, procedia del caciquisme polític i havia estat alcalde durant la Dictadura de Primo de Rivera i regidor durant la Dictadura Berenguer. El jurament consistia a assegurar “fidelidad y trabajar al lado de nuestro Caudillo Franco para hacer la España, Una, Grande y Libre”.⁶⁸

Va continuar la institucionalització de la “Nueva España”, però, el regidor Costa es queixava de “el mal efecto y falta de patriotismo que produjo en la población al no adornar la mayoría de los balcones” (5-10-1941). Es va obligar els veïns que “como buenos españoles” havien de guarnir “ventanas y balcones”. A les actes de 1942 es recollien expressions com “turba roja” i “desordenada retirada del ejército rojo”.

2.3.4. Alcaldia de Francesc Dubà i Riera (1943-1949)

Quart ajuntament del franquisme, presidit per Francesc Dubà. Alcalde d'estabilitat (1943-49). Va intentar aixecar la moral d'un poble vençut per la guerra, que vivia famèlic; va impulsar nombroses festes populars.⁶⁹ La precarietat de queviures va crear un mercat negre de productes anomenat estraperlo, a preus prohibitius per a les modestíssimes economies obreres de la postguerra i l'autarquia. Dubà fou replicat pel seu cosí l'exalcalde Pagès, més populista que ell, el qual va succeir-lo.⁷⁰

El relleu va ser presidit per Josep M. Marcet, alcalde de Sabadell i cacic del franquisme. Va constar en acta que: “ha llegado el momento de renovar...de relevar la guardia...y recomiendo que permanezcan unidos e identificados con el Partido, al servicio de la Patria”.

L'alcalde es queixava el 1944 que calia erigir la “Cruz de los Caídos”, “el monumento que perpetúa la memoria de los patriotas que cayeron por Dios y por España en la gloriosa Cruzada que de 1936 a 1939, se libró contra el marxismo”.

El règim qualificava la Guerra Civil de “Croada” i a Franco de “Salvador”. I la processó del Corpus “constituía una verdadera manifestación de fe del pueblo de Sardanyola”.

Notes

1. José García Sánchez (“Carreta”): *Tal como lo vi. La colectividad de campesinos de Cerdanyola/ Ripollet, 1936-1939*. Cerdanyola, 1981; i *Estampas de nuestra guerra. Recuerdos y vivencias. Cerdanyola, 1936-39*. Cerdanyola, 1991.
2. Ramon Poch i Casanovas: “Notes d’un diari (1936-38)”. Manuscrit (inèdit) escrit el 1941 i transcrit per Jordi Poch i Blasco i Rosa M. Poch i Claret.
3. Ramon Mas: *Camins pagesos de Catalunya. Testimoniatge d’un rabassaire*. Nova Terra. Barcelona, 1972.
4. Agustí Palau i Codonyers: *L’estel i les argelagues. Memòries d’una guerra i poemes de trinxera*. Barberà del Vallès, 1985.
5. Ramon Martos i Toni Oller: *Ripollet, 1931-1945. II República i Franquisme*. Ripollet, 1987.
6. M. Sánchez: *La Cerdanyola Contemporània*. Cerdanyola, 1983; *La Segona República i la Guerra Civil a Cerdanyola (1931-1939)*. Abadia de Montserrat. Barcelona, 1993; i *Història de Cerdanyola. Dels orígens al segle vint*. Ajuntament de Cerdanyola, 2005, pàg. 321-335.
7. Les meves fonts han estat escrites (l’Arxiu Municipal de Cerdanyola, premsa de Barcelona, comarcal i local) i orals, amb diverses entrevistes a protagonistes actius o passius d’aquells fets.
8. J. L. Negreira: *Del somni republicà a la barbàrie franquista. Cerdanyola*, 2006.
9. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 102.
10. “Carreta” (1981): *op. cit.*, pàg. 38.
11. “Carreta” (1981): *op. cit.*, pàg. 33.
12. Martos i Oller (1987): *op. cit.*, pàg. 63
13. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 104-108; Cencomo (1986): *op. cit.*, pàg. 255.
14. J. M. Solé i Sabaté i J. Villarroya: *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. 2 vols. Abadia Montserrat, 1989, vol. I, pàg. 175, 179, 451.
15. Rafael Tasis: *Les presons dels altres (records d’un escarceller d’ocasió)*. Pòrtic. Barcelona, 1990, pàg. 121.
16. AMC. *Llibres Actes Sessions Plenàries* (LLASP). v. 14, 27-01-37; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 117, 119.
17. AMC. LLASP. v. 14, 25-7-36; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 104
18. AMC. LLASP. v.14, 12-2-37; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 119.
19. *Solidaridad Obrera*. 5-12-36.
20. AMC. LLASP. v. 15, 21-4-37; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 120.
21. *Solidaridad Obrera*. 5-12-36.

22. *La Vanguardia*, 1, 12, 14, 16-5-37; *Treball*, 11-5-37; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 122-123.
23. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 138.
24. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 139.
25. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 131, 143.
26. Joan Villarroya: *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*. Abadia de Montserrat, 1981.
27. AMC. LLASP. v. 15, 30-7-37.
28. *La Vanguardia*. 26 i 31-10-37; i Villarroya (1981), *op. cit.*, pàg. 39, 117, 155.
29. Agustí Palau i Codonyers: *L'estel i les argelagues. Memòries d'una guerra i poemes de trinxera*. Barberà del Vallès, 1985, pàg. 16.
30. AMC. LLASP. v. 15, 14-11-38.
31. AMC. LLASP. v. 15, 8-12-38.
32. "Carreta" (1981): *op. cit.*; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 110.
33. *Solidaridad Obrera*, 5-12-36.
34. AMC. LLASP. v. 14, 23-11-36.
35. *Solidaridad Obrera*, 5-12-36; i "Carreta" (1981): *op. cit.*, pàg. 15.
36. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 112
37. AMC. LLASP. v. 15, 30-7-37.
38. AMC. LLASP. v. 15, 20-3-37.
39. Pi i Noró (1993), *op. cit.* pàg. 120.
40. AMC. LLASP. v. 15, 9-12-37; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 138.
41. Villarroya (1981): *op. cit.*, pàg. 47
42. AMC. LLASP. v. 15, 26-1-38, 8-2-38 i 2-3-38
43. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 135, 137.
44. AMC. LLASP. v. 15, 25-4-38; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 137.
45. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 138.
46. AMC. LLASP. v. 15, 1-7-38; i Sánchez (1993), *op. cit.*, pàg. 139.
47. AMC. LLASP. v. 15, 1-8-38; i Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 140.
48. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 142.
49. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 142.
50. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 142.
51. "Carreta" (1981): *op. cit.*, pàg. 66.

52. Martos i Oller (1987): *op. cit.*, pàg. 82, 86.
53. Palau i Codonyers (1985): *op. cit.*, pàg. 149, 150
54. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 137, 147.
55. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 146
56. M. Sánchez: *La Cerdanyola Contemporània*, Cerdanyola, 1983, pàg. 185
57. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 186
58. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 185
59. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 269.
60. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 198.
61. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 144.
62. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 145.
63. Sánchez (1993): *op. cit.*, pàg. 145.
64. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 208
65. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 208
66. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 209
67. AMC. LLASP. v. 16, 16-3-39; i Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 185
68. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 190
69. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 193
70. Sánchez (1983): *op. cit.*, pàg. 194